

Dějiny knihovnictví v každodennosti 1915 - 1945

PAVLÍNA MAZÁČOVÁ

11. DUBEN 2017

Knižní trh, knihovny a čtenáři pod dohledem

První léta po vzniku ČSR – progresivní vydavatelské aktivity, vliv poválečné konjunktury, soukromí vydavatelé, nové možnosti trhu, příslib expanze českých knih do zahraničí

1919 – článek o Praze jako „slovanském Lipsku“ (Knihkupecký oznamovatel z roku 1919, č. 26)

- Nerealistická očekávání, ale důležitý optimismus

20. léta – vznik portfolií rozmanitých tiskovin pro diferencované skupiny čtenářů (po západním vzoru)

- Koncerny kolem denního tisku politických stran (Novina, Československá akciová tiskárna, Melantrich)
- Koncerny kolem významných mediálních „rodin“ (rodina Stránských, Stříbrných)
 - románová tvorba, magazíny pro ženy, dětská literatura, sešitové edice

Velevážený pane kollego!

Po dlouhých přípravách, vzhledem k místním složitým národnostním poměrům v Ostravě a okolí, jež vyžadují zralého uvážení ve vypracování programu pro celkový postup knihkupeckých prací, **odhodlal jsem se zříditi** při svém knihkupectví, papírnictví, obchodu uměleckými výrobky a uměleckém knihářstv

kolportážní knihkupecké oddělení.

Vyzbrojen jsa náležitými vědomostmi za dlouholetou působnost na tak ohroženém národnostním místě, jsem si vědom těžkého úkolu, jaký tímto zařízením béfu na sebe, a doufám tudíž, že mne budete všemožně při počátcích podporovati.

Já pak vynasazím se

=== *značnými objednávkami za hotové* ===

získati si plnou Vaši důvěru a utužím tak obchodní styky, pro které se tímto nabízím, co nejtrvaleji.

Oznamuje tento svůj krok, žádám Vás, byste mně od 1. října t. r. nejen od všech novinek, ale i od staršího skladu zasílal vždy první sešity, plakáty a agitační materiál vůbec zdarma a franko pro získání kontinuaace.

Děkuje již předem za každou ochotu i případné informace, znamenám v kollegiální úctě

První české knihkupectví

 Tomáš Pospíšil,

Mor. Ostrava, Hlavní náměstí.

NB. Mým nákladem vydávané:

Kalendář hornický } kapesní vydání na rok 1907, vyjdou ur-
Kalendář všeobecný } čítě v těchto dnech.

Ke školní době doporučuje mládeži »Nauka o tvoření slov«.

Seznamy doporučených knih

Za první republiky mnoho různých „metodických“ pomůcek – především v síti osvětových spolků a lidových knihoven

Zajímavý příklad: ***Klíč k dobré literatuře*** Konstantina Miklíka (určeno pro čtenáře-katolíky):

- *„Každá četba, která uvádí katolíka do těžkého nebezpečí byť jen chvilkové dobrovolné pochybnosti o některém článku katolické víry nebo do těžkého nebezpečí jakékoli těžké chyby proti Desateru nebo přikázáním Nového zákona a katolické církve, jest podle katolického učení, a tudíž jistě, hříchem těžkým.“*

Zdroj: Miklík, k., T. Vodička, K. Vlach. Klíč k dobré literatuře aneb Seznam knih, knížek a knížeček výborně, doře neb snažně udělaných, téměř obecně žádoucích, užitečných a přístupných myslím čtenářů zdravých, jadrných a nepřiliš odborných. S vyloučením spisů ohavných, škodlivých a zbytečných jako vzor, příklad a pravidlo také z budoucího podnikání knižního a časopiseckého pro lidi katolické, křesťanské a opravdové. Prah : Veřejná katolická půjčovna knih Ladislava Kuncíře, 1937.

Co bylo die Miklika prohibitní a co doporučené?

Prohibita:

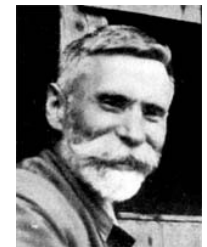
Díla komunistická a okultistická

Díla předních světových literátů a filozofů: G. Flaubert, H. Heine, V. Hugo, A. Mickiewicz, Baaruch Spinoza, E. Zola apod.

Doporučená literatura:

Spisy vydávané v českém prostředí nakladateli:

Josef Florian, Ladislav Kuncíř (autoři Leon Bloy, Ernesto Hello, Francis Jammes)

Platón, Aristoteles, katoličtí beletristé (Baar, Čep, Deml, Durych...), světoví i čeští klasikové (Dickens, Gogol, Shakespeare, Erben, Neruda, Mácha, němcová, Sládek aj.)

Literatura dobrodružná a pro mládež (např. James Oliver Curwood, Karel May, Robert Luis Stevenson, Jules Verne)

Knihovnická periodika (odborná)

- cíl: knihovník se má dozvědět, jak vzdělávat lid v českých zemích
- ve 20. a 30. letech se postupně osvětová práce měnila v budovatelskou tematiku
- časopise České knihovnictví v r. 1931 se uvádí, že "v knihovnách je třeba mít jen knihy, které pomáhají pracovat ke společnému cíli"

časopis **České knihovnictví** s podtitulem "časopis věnovaný potřebám českých knihovníků"

- první český knihovnický časopis - vyšel 1. října 1900 (redaktor a vydavatel Zdeněk Václav Tobolka)
- dvaatřicetistránkový měsíčník
- financoval Z. V. Tobolka (pouze 7 čísel)

České Knihovnictví.

Časopis

věnovaný potřebám českých knihoven.

Vydavatel a redaktor: Dr. ZDENĚK V. TOBOLKA

Vychází vždy 1. dne v měsíci o 20 stranách. — Předplatné v Praze a v knihkupcovních obcích: na celý rok 12 K, na půl 6 K, na čtvrt 3 K, na šest 1 K 50 H; poštou na celý rok 12 24 K, na půl 6 24 K, na čtvrt 3 24 K. — Jednotlivé čísla se neprodávají. — Důležité a všechny zásilky redakční buňka adresovaný Dr. Z. V. Tobolkovi v Praze (obložka č. 2, 56 a.); předplatné i všechny objednávky a dotazy administrací a expedicí zasílati Dr. Zdeněk V. Tobolka v Praze.

FR. HOUSER:

VEŘEJNÉ ČITÁRNÝ.

Vicklá nemoc, kterou churaví ústavy a podniky, jež mají náš duševní život vésti, hlubších vrstev národního organismu se ani nedotkla. Vedle oficiální literatury vědecké porostaly tak vážné knihovny jako Laichtrova a Pelcova; mladé revues naše jsou plny myšlenkového kvasu i vyhraněných výsledků vědecké práce; výtvarné umění znatelně se odklání od násilných stylisací, jimiž se příroda koriguje, aby postihovalo ruch, radost a stesk života. Také přehlídka ostatních polí naší činnosti vyznívá v radost ze zkvětého zdaru anebo v tichou důvěru, že nastoupená cesta jde za pokrokem, jediné vyjímaje: pole politické. Všichni upřímní lidé zamýšlejí se nad naším životem politickým. Těkáme za bludičkami, které měnlivý van politického ovzduší v náš obzor zanáší, široké vrstvy lidové nejsou regulátorem, jenž by volný tep politických snah povzbuzoval a horečný smad mírnil, jsouce samy v područí hesel velikých i nicotných. Kulturní práci nepolitickou ostavují oficiální politikové vůbec bez povšimnutí, ale ani politická výchova lidu jich neváhá. Havlíček a obrozené snahy bez Masaryka nebyly by posud vloženy. Tém smutný stav, v němž i násilí hraje roli, práci politickou dokonale zdiskreditoval, že jejich vzdělavatelů vašem ubývá.

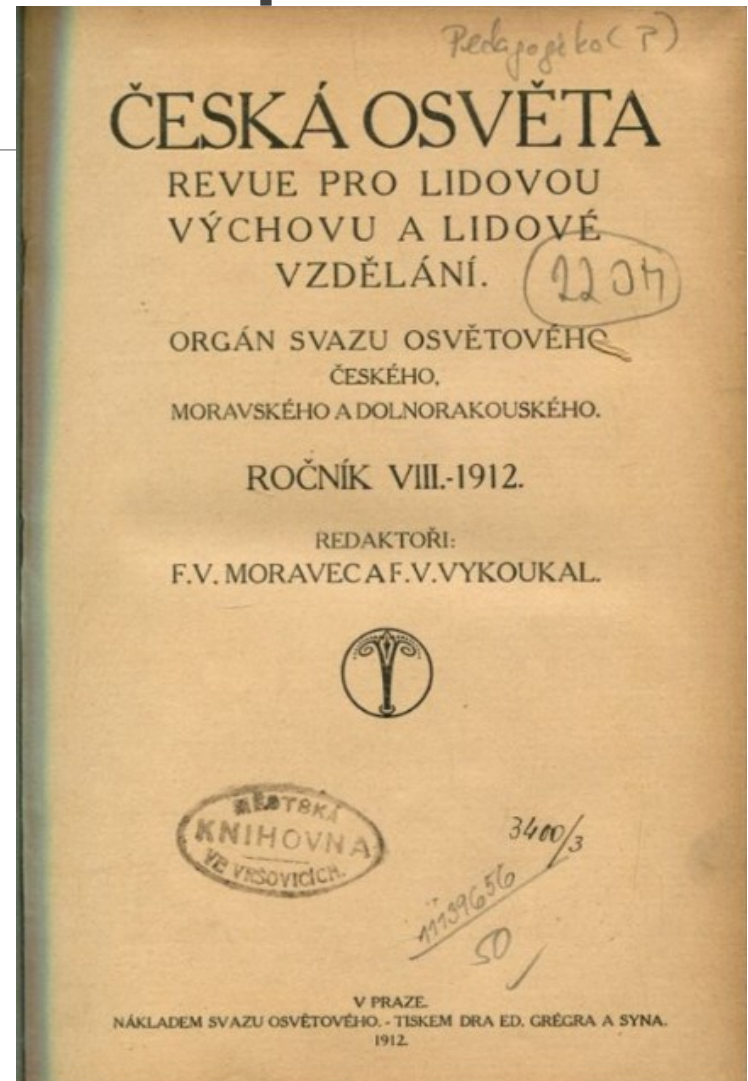
Jisté že obojí: poznání žalostné nezralosti mass při rozhodování o důležitých interestech národního života i uvolnění mnoha rukou, jež v politiku vsáhnou se zdráhají, přineslo s sebou i svůj líc, hojnost a při v drobné práci vzdělávací. Vedle velikých slov, jež se rozléhají nad celou oblastí našeho jazyka, pečlivě zkonámí terrainu v malém jejím koutku a starostlivě obdělávají, aby vydal úrodu. Chci-li jen nejmáramnější vytknout, jmenuji veřejné knihovny, čítárny a lidové kursy. Počet 60 známých knihoven, o nichž zprávy do veřejnosti pronikly, můžeme, myslím, rozšířit na 100, ale to je pro celý národ počet nedostatečný a měl by býti každým rokem zdvojnásoben, až by veřejné bibliotéky byly rozsety po všech obcích; než i první sto studnic nabízejících živou vodu rozumově a mravní inteligence je moc, která podceňována býti nemůže.

Otázka veřejných čítáren žádá již naléhavě zodpovídání. Přestala býti předmětem pouhých rozprav; na mnoha místech byly čítárny již uvedeny v život. Snad se dočkáme brzy také podrobných dat o jejich působnosti. Tento článek má býti upozorněním na důležité stránky nových u nás ústavů.

Nejí přirozenějšího svazku než spojení veřejné čítárny s knihovnou. Mají-li býti bibliotéky nejen bohatými zřídly esthetického a vědeckého vzdělání, ale také dokonalým

Selekce titulů v časopise Česká osvěta

- odborný časopis pro knihovníky a osvětové pracovníky
- anotace „nevhodných“ titulů
 - krátké shrnutí děje
 - obecná charakteristika knihy
 - vyjádření osvětového pracovníka ohledně vhodnosti titulu pro veřejnou knihovnu
 - Příklady z let 1933/34 (s. 707)

Knižní kluby

- populární trend poválečného ČSR ve 20. a 30. letech
- stabilní okruh čtenářů; konkurenceschopnost
- oproti tomu státní instituce: Státní podnik Orbis (uprostřed soukromého trhu)
 - zahraniční i domácí tituly

Čtenářské zázemí

České a moravské země

- čtení jako gramotnost v poválečném období nebyla problém
- analfabetismus výjimečný

Slovensko a Podkarpatská Rus

- až 50 % negramotných (podle Cejпка)

Cíl: odstranit disproporce, ve vyspělejší části zemí budovat školy vyššího stupně – rostoucí podíl vzdělané populace = čtenářů s vybraným vkusem

Něco „knihovnických“ statistik

1919:

Knihovny: 1133 spolkových

Svazky v nich: 383 851

Knižní produkce: třetinový nárůst
produkce knižního trhu – 3000 knih

1921: nakladatelská krize

Poté až do r. 1927 výrazný vzestup
(8 700 titulů ročně)

1936-7: maximum produkce (9 000
knih ročně)

(zdroj. Šimeček, Trávníček, Pistorius)

	Počet obecních knihoven	Počet dokumentů v knihovnách
1920	3 342	1 645 000 sv.
1926	11 262	4 699 000 sv. 5 080 000 sv. (včetně Slovenska)
1937	16 647 (včetně Slovenska)	9 048 000 sv. (včetně Slovenska)
1941	7 582	--

Knihovny meziválečných let

Snaha pokrýt knihovnamí území v maximální míře

Podpora modernizace systému fungování knihoven

Knihovní zákon (č. 430/1919 Sb.)

- Zkušenosti ze zahraničí (USA, VB, Německo)
- „povinnost zřizovat veřejné knihovny ve všech politických obcích“
- Upravena zákonná povinnost vytvářet menšinová oddělení (celé knihovny) dle charakteru obyvatelstva území
- Ustavení knihovních rad jednotlivých knihoven (vliv na složení fondu)

Následné prováděcí vládní nařízení (č. 607 z 5. 11. 1919)

- Formulovány orientační propozice ke skladbě fondů knihoven
- Cíl: poskytnou v knihovnách čtenářům poučení a zdroj informací
- Podmínky skladby fondu: obsahuje „díla významu všennárodního“ a „aspoň 20 % literatury naučné“

Knihovník dle vládního nařízení z r. 1919

Jmenován Knihovní radou

Článek 45. vládního nařízení, č. 607/1919 – stanoví **podmínky všeobecného i odborného vzdělání pro knihovníky:**

- v knihovnách určených až 2000 obyvatelů: znalost literatury a správy knihovnické,
- v knihovnách určených až 10.000 obyvatelů: aspoň absolvování měšťanské školy, státního třínedělního kursu knihovnického (každoročně pořádného o prázdninách) a složení státní zkoušky knihovnické,
- v knihovnách určených více než 10.000 obyvatelů: aspoň absolvování střední školy nebo ústavu na roveň postaveného, absolvování Státní školy knihovnické a úspěšné složení státní zkoušky knihovnické (škola v r. 1919 nevyhovovala, žádá se o její reorganizaci, aby vychovávala kandidáty nejen teoreticky, ale i prakticky, nejen jako knihovníky, ale i příští obecní úředníky a lidovýchovné pracovníky, aby osnova byla náležitě doplněna, aby před návštěvou školy se požadovala předběžná knihovnická praxe a aby doba trvání školy byla při zvýšení počtu denních vyučovacích hodin přiměřeně zkrácena." (str. 66-67)
- **v malých obcích:** doporučení ministerstva školství osvětovým sborům - pořádat krátkodobě (aspoň 6 hodin) kursy knihovnické, kde by se knihovníkům dostalo povšechného výkladu o zařízení a vnitřní správě malých knihoven, základních pravidlech katalogisačních, o výběru knih a o úkolech knihovnických ve venkovských obcích

Zdroj: CALÁBEK, Leopold. Administrativní příručka pro lidovýchovné pracovníky a knihovníky. Knihovna příruček Masarykova lidovýchovného ústavu (Svazu osvětového), sv. 5. V Praze 1928.

Dobové dokumenty/nařízení ke knihovnickovu vzdělání

1) **Třínedělní státní kursy knihovnické pro vzdělání knihovníků veřejných knihoven obecních**, určených 2000 až 10.000 obyvatelů (Učebná osnova, stanovená výnosem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 24. června 1923, č. 76.186.)

2) **Stanovy Státní školy knihovnické v Praze** (Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 30. ledna 1920, č. 64.583 ex 1919)

3) **Zkušební řád Státní školy knihovnické v Praze** (Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 21. března 1921, č. 21.628.)

4) Prázdniny na Státní škole knihovnické v Praze (Výtah z výnosu ministerstva školství a národní osvěty ze dne 13. prosince 1920, č. 82.841.)

Zdroj: CALÁBEK, Leopold. Administrativní příručka pro lidovýchovné pracovníky a knihovníky. Knihovna příruček Masarykova lidovýchovného ústavu (Svazu osvětového), sv. 5. V Praze 1928.

Knihovní zákon a cenzura

Ustanovení článku 3:

- Do veřejných knihoven nejsou zařazovány „*spisy umělecky a obsahově bezcenné, výtvary nemravného rázu (pornografie), tzv. krváky, detektivní a indiánské povídky, které senzačním způsobem dráždí fantazii čtenářovu, pamflety snižující tendenčně celé stavy nebo vrstvy obyvatelstva, jakož i díla směřující proti trvání a celistvosti státu československého*“

Reakce trhu: nárůst popularity i počtu soukromých komerčních půjčoven (jejich význam poté roste v době hospodářské krize, tam aktuální tituly)

Posudky na knižní tituly

Knihovní rady nedůsledně konají, tudíž opakovaná upozornění

Výrazně odlišná skladba fondů v jednotlivých knihovnách – individuální přístup a svoboda knihovníků

Zásadní periodikum **Česká osvěta** (vydavatelství Osvětový svaz, později **Masarykův lidovýchovný ústav**)

- Metodické pokyny, konfiskační nařízení
- Prvky sociální regulace v síti knihoven: zařazení do kategorie fondu limitovalo dostupnost konkrétních titulů jistým skupinám čtenářů; někdy také absence publikace v příslušné lokalitě

Lidovýchovné ústředí = klíčový prvek řízení systému lidových knihoven; prosazování zásad státní kulturní politiky

(více viz Pokorný, J. Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století. Praha . Karolinum, 2003.)

Masarykův lidovýchovný ústav

- jeho role?
- osvětové aktivity
- setkávání spisovatelů
- viz s. 769

Cenzurní praxe a legislativa

1919 – oznámení ministerstva vnitra o „plném rozsahu obnovy staré cenzurní praxe“

Fakticky :

- obnovena někdejší tisková přehlídka periodik
- tiskař odevzdává současně s tištěním čísla periodika jeden cenzurní výtisk „úřadu bezpečnosti místa, ke se spis vydává“
- kontrola neperiodických tiskovin
 - tiskovina do 5 archů odevzdána nejméně 24 hodin před zahájením distribuce
 - Tiskoviny rozsáhlejší – povinný výtisk odevzdán do 8 dnů po vytištění
- cenzorské zásahy především u zahraničních tiskovin podněcujících k „nepokojům“
- Ústava ČSR z roku 1920 a svoboda tisku VERSUS tiskový zákon (cenzura)

30. léta

Novelizace zákona na ochranu republiky

- doba pozastavení periodického tisku prodloužena na 6 měsíců, postiženým tiskovinám odepřena doprava poštou a železnicí, kolportáže na nádražích i v trafikách

Tzv. malý tiskový zákon z r. 1933

- pokus o vypracování kompletní právní normy upravující tiskové poměry

- upravoval kolportáž, tedy „šíření tiskopisů dům od domu, na veřejných místech a ve veřejných místnostech“

- **literární cenzura: paragrafy 5-9: „tiskopisy ohrožující mládež“** (vliv mezinárodní dohody o zamezení distribuce pornografie; součástí plán zřídit Sbor pro posuzování tiskopisů ohrožujících mládež“ se neuskutečnil)

30. léta

Zákon o obraně státu (1936)

- postupy a mechanismy pro situaci ohrožení či válečného stavu
- paragraf 125:
 - po vstupu země do branné pohotovosti mohou nejvyšší orgány nařídit zvláštní úpravu cenzury všech typů komunikace: tisku, telefonů, telegramů, pošty, divadla, filmu
 - Okamžité zavedení předběžné cenzury tisku, ustanovení Ústřední cenzurní komise
- svoboda tisku postupně svazována
- cenzura přítomna v dobových polemikách a publicistických recenzích (viz str. 718, 724 – Čapek))

Cenzura a její výraz

Transparentnost cenzury

Zveřejnění informací o cenzorských zásazích

- Publikování informací o konfiskacích v úředních věstnících (již od dob monarchie)
- **Úřední list Pražských novin** (ukázka viz další slide)
- **Úřední list Republiky československé** (od 1920)

Pomůcky cenzorské (nutnost kvůli množství počtu zásahů)

- **Seznam knih a písní zakázaných v Československu** (sestavil inspektor František Frenzel)
- Cenzura v letech 1918 až 1938 v počtu 3 164 zákazů neperiodických tisků (beletrie, naučná lit., propagandistické a agitační, letáky, plakáty apod.)
- Např. *Mein Kampf* konfiskován až od r. 1933
- Konfiskace mapy Deutschland – das schöne Reiseland: k olympiádě v Berlíně – název Tschecho-Slowakei (úmyslně zkomolen)
- Viz graf na s. 735 publikace *V obecném zájmu I*

Bílá místa v dobové literatuře

Upozornila čtenáře na **zásah cenzury**

Explicitní údaj o zabavení doplněn do opravených vydání

Cenzura zvyšovala zájem veřejnosti o dané tituly

- Př.: Knihy Františka Zavřela (reklamní tah – viz ukázka s. 733 publikace *V obecné zájmu I*)

...všechno to bylo...
...všechno to bylo...
...všechno to bylo...

I
n

...všechno to bylo...
...všechno to bylo...
...všechno to bylo...

...všechno to bylo...
...všechno to bylo...
...všechno to bylo...

...všechno to bylo...
...všechno to bylo...
...všechno to bylo...

...všechno to bylo...
...všechno to bylo...
...všechno to bylo...

Cenzurovaných čísel časopisu Přítomnost bylo od roku 1924 do září 1938, kdy se změnila cenzurní praxe, jen jedenáct. V červnu 1929 byly například cenzurovány kresby Georga Grosze (dole), v květnu 1938 zase články Ferdinanda Poroutky Československo není Rakousko (nahorě).

LITERATURA A UMĚNÍ

Antal Hoffmeister

Umělec proti umění.

„Das Umění um über alles...“
...všechno to bylo...
...všechno to bylo...

Článek bojuje...
...všechno to bylo...
...všechno to bylo...

...všechno to bylo...
...všechno to bylo...
...všechno to bylo...

Ferdinand Poroutka

Foto: Mária Dobráňová, ČTK; Kolaž: Simon / L&L

Kontrola literární práce

- v rámci KSČ (viz 743)
- cenzura levicové literatury
- postih románu *Nikola Šuhaj loupežník*
 - Kontroverzní námět
 - stížnost úřadů Zakarpatské Rusi
 - Vice s. 752
- Cenzura díla Jakuba Demla *Zapomenuté světlo*

Krise 2. poloviny 30. let

Ideologie v Německu

Snahy v českých zemích konsolidovat situaci

Václav Mikota – nakladatel, hudební publicista

- Koncepce mechanismů omezujících anarchii knižního trhu, redukci nadprodukce apod. - základ systému řízení nakladatelské činnosti
- (Krise knihy a krise stavu, rok 1935)

1936 – v agrární straně se formuje program vytvoření **kulturní rady**, která by koordinovala kulturní, osvětovou a vzdělávací činnost v národním duchu (pojem ruralpatriotismus)

- Konec 30. let – sílí nevraživost Němců především v pohraničí – cenzorské a konfiskační zásahy proti lživému vykreslení života v pohraničí a očerňování českého národa viz s. 824-5

Válečná léta 1939-45

Protektorát Čechy a Morava

- začátek soustavného čištění knihovních fondů a knižního trhu od nežádoucí literatury

- zpočátku konfiskovaly zemské úřady s policií

Od r. 1939 Svaz českých knihkupců a nakladatelů pověření policie zpracovává seznam nevhodných knih s marxistickou, protiříšskou a jinou tendencí

základ **seznamu libri prohibiti v Protektorátu Čechy a Morava**

- seznam 10. 8. 1939 rozeslán všem členům Svazu

- 774 položek (knihy vydávané v Čechách a na Moravě)

- více překladové literatury

- zákazy jednotlivých knih, titulů, zatím NE autorů jako takových

- např. díla Edvarda Beneše, Julia Fučíka, Marie Majerové, Ivana Olbrachta, také texty Voskovce a Wericha – Kat a blázen, Pěst na oko

- Více viz s. 942-3 (včetně seznamu z Jilemnice)

Válečná léta 1939-45

Dodatek Seznamu: vzniká v roce 1940

- zahrnoval dalších 367 titulů

- např. přední autoři již nežijící: Karel Čapek (*Bílá nemoc*), Viktor Dyk (*Můj přítel Čehona*), Karel Havlíček Borovský (*Knihy veršů*)
- Legionáři
- Československý odboj 1. sv. války
- Erotika (včetně Drtikolových aktů *Žena ve světle*)
- Knihy vydané v Německu (levicové, marxistické, antisemitské)
- V průběhu války se rozšiřoval – např. po napadení Francie a VB o díla V. Shakespeara, Moliera, Voltaira, Rabelaise apod.
- Postupně i autoři celí – celkem 615 jmen
- Mj. zákaz tisku pohlednic s výjevy z českých dějin (viz s. 954)

Seznam vstupuje v platnost 30. 9. 1940 a je okamžitě šířen v A5 formátu, v poslední verzi obsahuje 4 000 záznamů

Nejtvrďší cenzura: červen 1942 až březen 1944

Seznam zakazaných autorů a praxe knihkupectví a knihoven

Viz s. 946 – úryvek z cenzury výkladních skříní knihkupeckých

Statistické údaje:

- V době okupace zabaveno více než 2,5 milionu svazků nakladatelům; více než 500 tisíc knihkupcům
- knihovny: v obecních a městských zasaženo cenzurou 30 – 40 % fondů
 - Část se po skončení války vrátila
 - Část skončila ve stoupě – např. továrna na lepenku v Bělé pod Bezdězem
 - Tabulky o knižní produkci viz 950-51
- Zdroj: Poláček, V. Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938-1945.